

Myter

En kritik av David Gaunts bok *Familjeliv i Norden* (1983)

Denna artikel innehåller en kritik av David Gaunts bok *Familjeliv i Norden* utifrån ett könsteoretiskt perspektiv. Det omfattande empiriska material som presenteras i boken i syfte att beskriva det nordiska familjelivet under 900 år, utgör – författarens intentioner till trots – en rik källa att ösa ur, om man vill finna empiriska belägg för den patriarkala könsstrukturens betydelse för de sociala relationernas utformning.

I ett inledande förord diskuterar Gaunt bokens syfte och tematiska uppläggning. Syftet är att beskriva ”konkreta förhållanden mellan människor som sammanstrålar i den boendeenhet vi kallar familjen.”¹ Den tematiska uppläggningsen består i att ”olika typer av personliga relationer i skilda epoker”² behandlas som separata problemområden, tex släktmönster, sexualmoral, vård och omsorg inom familjen, könsroller, skilsmässor m.m. Denna tematiska uppläggning hänger samman med Gaunts avståndstagande från den inom historievetenskapen dominerande evolutionistiska synen på familjen, där ”den moderna familjen” betecknar ett högre utvecklingsstadium än ”den medeltida familjen”, vilken i sin tur utvecklats ur ett föregående kollektivt och solidariskt ättesamhälle. Med hjälp av bl a tyska historieforskare vill Gaunt avliva ”myten om ättesamhället”³ och i dess ställe sätta ett samhälle baserat på enskilda kärnfamiljer. Han tillbakavisar evolutionisternas tolkning av den under tidig medeltid framväxande stats- och kyrkomaktens agerande som ett motarbetande av ättekänslan; det bör enligt Gaunt snarare tolkas som ett agerande för att stärka familjebanden.

Nu är det emellertid inte bara myten om ättesamhället Gaunt vill avliva. Jag vill hävda, att såväl bokens uppläggning som urval, presentation och tolkning av det empiriska materialet syftar till att spräcka ännu en ”myt” – ”myten” om patriarkatet.

Innan jag går vidare och utvecklar detta påstående, vill jag göra en liten utvikning om hur man kan läsa Gaunts historiebok.

Exkurs: Att läsa Gaunts historiebok

Gaunts bok kan läsas och förstås på minst två olika plan. *Det första planet*, det bokstaveliga, förmedlar konkreta historiska fakta om *vad* som hänt och *hur* det har gått till när våra förmödrar och förfäder bildat par, flyttat ihop, gift sig, skaffat barn, skilt sig, blivit gamla osv.

Det andra planet, det betydelsebärande, undervisar om vad det historiska (bokstaveliga) planet egentligen säger oss, dvs vilka dolda sanningar den insiktsfulle kan leta sig fram till. Forskarens uppgift består bl a i att vara oss behjälplig i denna process; dvs att synliggöra de dolda sanningarna och därigenom bidra till insikter om *varför* det historiska skeendet – i detta fall familjelivet i Norden under 900 år – tagit sig de konkreta uttryck som förmedlas på det historiska/bokstaveliga planet. I arbetet med att skapa meningssammanhang/förklaringar är det brukligt att forskaren använder sig av analytiska verktyg i form av teoretiska begrepp relaterade till ett teoretiskt perspektiv. Här bereder oss Gaunt ett uppenbart problem. Han deklarerar i sitt förord att han tar avstånd från den evolutionistiska synen på familjen, utan att därför presentera sin alternativa ansats på annat sätt än med följande ord: ”Min bok beskriver en annan slags utveckling än andra verk om familjen. Här finns inte någon uppsjö av patriarkaliska kvinnofiender, här finns inte heller den underkuvade våphustrun, mitt folk är inte kuvade av kyrkans stränga moral ty de kämpar tillbaka; här finns inga klara beteenderegler utan vida ramar för individuell handling. Dessa olikheter är naturligtvis resultatet av mitt tillvägagångssätt att så långt möjligt få konkret besked om hur människor levde.”⁴ Tillvägagångssättet anges i form av två ”tumregler”: att fokusera på befolkningsmajoriteten (bönder och arbetare) samt att söka upp den folkliga kulturen.

Det problem Gaunt bereder oss är inte

ovanligt inom historieforskningen; han explicitgör inte sitt teoretiska perspektiv. Genom detta förfaringssätt placerar sig Gaunt i en sådan position i förhållande till läsaren, att varje ifrågasättande av hans empiriska urval, hans tolkningar och förklaring (ibland inte annat än vaga och felaktiga gissningar) blir detsamma som ett ifrågasättande av Gaunts personliga trovärdighet. Orsaken till att Gaunt inte gör reda för sina teoretiska utgångspunkter får förmodligen sökas i det förhållandet att han arbetat utifrån oartikulerade teoretiska förutsättningar/ antaganden. Att inte explicitgöra sitt teoretiska perspektiv kan användas som en medveten strategi i syfte att manipulera läsaren, i bemärkelsen få henne/honom attoreflekterat anamma författarens beskrivningar, tolkningar och förklaringar som riktiga, och att avsäga sig/omöjliggöra varje form av teoretisk och empirisk prövning.

Denna utveckling om hur man kan läsa och förstå Gaunts skildring av det nordiska familjelivet har ett bestämt syfte: att visa på att betydelsen av/meningen med Gaunts framställning är tvåfaldig. Bokens ämne är, fattat på *det bokstavliga planet*, familjeliv i Norden och om detta handlar också boken; det är den mening som bjuds oss på detta plan. Men bokens ämne är i själva verket än mer omfattande, om man inkluderar den mening som bjuds oss på *det betydelsebärande planet*. Det är i huvudsak på detta plan, som Gaunt meddelar oss sin mening om patriarkatet som en "myt". Läsaren i gemen tar på detta sätt till sig Gaunts avfärdande av patriarkatet som om det var en mening, som bjöds på det bokstavliga planet.

Nåväl, efter att ha uppmärksammat läsaren på *den dubbla förmedlingsprocessen* i Gaunts framställningssätt, återvänder jag till det egentliga ämnet för denna rapport; en genomgång av några temata i Gaunts historiebok med utgångspunkt i ett könsteoretiskt perspektiv. Syftet med genomgången är att diskutera de teoretiska antaganden och de därmed sammanhängande tolkningar av det redovisade empiriska materialet, som ligger till grund för Gaunts avfärdande av patriarkatet som en "myt".

Tematik kontra process

Det första problem som anmäler sig vid läsningen av Gaunts bok är den tematiska uppläggningsen. I sin strävan att frigöra sig från den traditionella historiska familieforskningens utvecklingssyn väljer Gaunt ett inom historieforskningen nog så traditionellt och föga fruktbart angreppssätt på sitt empiriska material; den ämnesmässiga – tematiska – avgränsningen. En sådan avgränsning skapar stora problem när det gäller att lyfta fram de sociala och ekonomiska processer som bl a manifesterar sig i "konkreta förhållanden mellan människor i den boendeenhet vi kallar familjen."⁵ Detta visar sig inte minst i författarens tolkningar av könsrelationernas innebörd och konsekvenser.

Ett processhistoriskt angreppssätt utifrån ett begränsat antal frågeställningar hade varit att föredra – inte minst med tanke på det rika empiriska material Gaunt haft tillgång till. Genom att fokusera på förändringars karaktär, innebörd, orsaker och effekter och därefter värdera resultaten utifrån de valda genomgående frågeställningarna, får man en kvalitativt annorlunda kunskap än den som produceras vid ett tematiskt angreppssätt.

Teoretisk utgångspunkt

Jag nämner i inledningen till denna rapport att jag kommer att diskutera Gaunts bok utifrån ett könsteoretiskt perspektiv. Vad innefattas i en dylik ansats? Eftersom vi ännu saknar en teori som förklarar samhällets uppdelning och organisering efter kön, så innebär en könsteoretisk ansats ett försök att lyfta fram och problematisera den köns-maktstruktur (patriarkatet) i vilken män och kvinnor historiskt är inordnade i en över-under-ordningsrelation. Min utgångspunkt kan formuleras mycket generellt: Varje samhälle kan ses som ett sätt att organisera och kontrollera produktion och reproduktion av människor och existensmedel. Sättet att organisera och kontrollera produktion och reproduktion bestämmer de sociala relationernas utformning; klass-

och social könsuppdelning. Vi kan ännu inte med bestämdhet fastställa grunden för den sociala könsuppdelningen, men enligt min mening måste den allmänna uppdelningen i socialt kön, med kvinnors relativa och faktiska underordning under män, historiskt baseras på kvinnans förmåga att frambringa nytt liv. Detta gör hennes kropp till en viktig social tillgång, som samhället (männen) organiserar och kontrollerar på ett sådant sätt, att produktionen av nya människor sker i överensstämmelse med samhällets behov. Den biologiska produktionen infogas i samhällsförhållandena genom den *socialt bestämda innebörd* som tillskrevs kvinnans specifika biologiska förmåga. Denna innebörd är historiskt variabel och bestämmer i stor utsträckning graden och arten av kvinnans underordning. Denna är i sin tur ytterst avhängig varje givet samhällets ekonomi.

Vi känner till att arbetsfördelningen mellan könen förändras – och därmed den socialt bestämda innebörden av kvinnligheten – under perioder av brist på manlig arbetskraftstillgång liksom i tider då produktionen av nya människor understiger en för samhällsekonomin acceptabel nivå. Detta medför även maktförskjutningar mellan könen, men hela tiden *inom ramen* för den patriarkala könsmaktstrukturen.

Min genomgång av några temata i Gaunts framställning av nordiskt familjeliv utifrån ett könsteoretiskt perspektiv innebär alltså, att de tolkningar Gaunt presenterar på basis av sitt empiriska material kommer att diskuteras med utgångspunkt i existensen av en patriarkal könsmaktstruktur. Jag vill härigenom visa, att Gaunts avfärdande av patriarkatet som en "myt" är – just det – en myt.

"Ingen patriarkalisk dominans tillåts..."

Den (patriarkala) sociala regleringen av sexualitet och fortplantning har sedan århundraden tillbaka institutionaliserats i form av *äktenskapet*. Det har reglerat släktskap och överföringen av egendom från generation till generation. Äktenskapet framstår härigenom som en central social in-

stitution, oavsett – men inte oberoende av – produktionssätt. Familjeformerna samt toleransen mot för- och utomäktenskapliga sexuella relationer och samlevnadsformer framstår däremot som historiskt variabla. Äktenskapsinstitutionen utgör m a o en viktig analysenhet och referenspunkt för förståelsen av produktion och reproduktion av socialt kön och kvinnoförtryck.

Äktenskapet intar också en viktig plats i Gaunts framställning av familjeliv i Norden. De temata jag kommer att diskutera relaterar sig i något avseende till äktenskapsinstitutionen. De återfinns under rubrikerna "Min älskade stallbroder", "Äkta och oäkta" samt "Omgiften".

Som jag varit inne på tidigare explicitgör inte Gaunt sitt teoretiska perspektiv och saknar i det närmaste en teoretisk begreppsapparat, varför det är svårt att få grepp om hans definition av äktenskapet. Äktenskap, hushåll och familj tenderar att glida samman och stundtals anta synonyma innebörder.

I kapitlet "Min älskade stallbroder" avhandlas temat *skilsmässor*. Gaunt låter oss bl a ta del av ett förlikningskontrakt och en stämningsansökan från förra delen av 1600-talet. Dessa dokument är en mycket intressant läsning och säger oss en del om premiserna för äktenskaplig samlevnad. Eftersom hushållet/familjen utgör den primära platsen för relationerna mellan kvinnor och män, förmedlar dokumenten väsentlig information om könsstrukturens karaktär i 1600-talets agrarsamhälle. Nu tillvaratar inte Gaunt denna information, utan använder dokumenten för att underbygga sin föreställning om ett slags rättvist jämviktsförhållande mellan könen vad beträffar rättigheter och skyldigheter inom äktenskapet/hushållet liksom möjligheter att få till stånd en upplösning av äktenskapet.

Gaunt återger några punkter ur förlikningskontraktet mellan makarna Oluf och Gurun. Bakgrunden är i korthet att Gurun rymt med sin egendom och anklagat Oluf för bl a misshandel, självsvåldigt nyttjande av hennes boskap samt att han styrt över områden som i hemmet tillkommer kvinnan. Oluf har stämt henne för den skada

hon orsakat, eftersom han ställdes till allmänt åtlöje i socknen. Domkapitlet råder makarna att upprätta ett förlikningskontrakt. Jag återger punkt 2 i kontraktet:

Därnäst skall hon akta och ära honom som sin äkta man och husbonde, söka ett bord och en säng med honom och *icke förorsaka honom med någon olämpa, trotsighet, skällsord, olydighet eller annat sådant till oenighet dessa emellan*, men göra det som hon som en rätt matmoder i huset tillhör med förrådighet och utspisning till honom, hans barn, och tjänstefolk, såväl som också till gäster och farande, liksom hon i de andra hennes förra mäns tid har gjort. Häremot skall han akta och ära henne igen som sin äkta kvinna, skaffa henne vad huset kräver, och på inget sätt *oförskyllt* överfalla henne med hugg och slag, men låta henne vara rådig i huset för bägge deras gagn, som det hör och bör en annan dannekvinnas, och låta henne njuta lika med sig ont och gott som huset förmår.⁶ (mina kursiveringar)

I anslutning till förlikningskontraktet kommenterar Gaunt: "Kapitlet ser hushållet (synonymt med äktenskapet, min anm) som ett slags företag där båda makarna har bestämda rättigheter och uppgifter. Ingen patriarkalisk dominans tillåts..."⁷

Nästa dokument som ska belägga avsaknaden av patriarkalisk dominans är en stämningsansökan från Magdalena Gestdater mot maken Tosten Gundbjörnson. Magdalena skriver att hennes make lovat:

föda henne och hennes sex barn och upprätthålla deras hus och hem, vilket han inte har efterkommit, men först haver han ideligen och alltid slagit och dragit dem och på det sista jagat dem bort från gården. Item, haver också bortgett och sålt hennes jordegods, som hon efter hennes saliga föräldrar arveligen hade bekommit, dessutom bortsålt hennes silver och vad hennes barn tillkom; har också tagit nyckeln ifrån henne och givit den till en löskvinna som han tagit i sin tjänst /.../ Har också tyranskelig slagit henne med käpp och trä.⁸

Domkapitlet föreslår, som i föregående fall, förlikning. Tosten lovar "att han aldrig härefter antingen drucken eller fastande skulle så tyrannisk och omild bete sig mot henne."⁹ Gaunt kommenterar: "Hustyranni var tydligen illa ansett även om det inte direkt var en skilsmäsoorsak. /.../ Stallbroderskapet har här blivit något klarare. Det innebar ett naturligt hänsynstagande mellan makarna till varandras egendom och person."⁹

Diskussion

Gaunts framställning av samlivet mellan man och kvinna inom ramen för äktenskapet tar sin utgångspunkt i ett konsensusperspektiv (könens komplementaritet), vilket gör det möjligt för honom att bortse från den uppenbara över-underordningsrelationen mellan könen i de ovan redovisade do-

"Om den elaka kvinnans nio hudar". Tyskt flygblad från ca 1550 (H Wäscher 1, fig 8).

kumenten och att hävda att någon patriarkalisk dominans inte tillåts.

Förlikningskontraktet mellan Gurun och Oluf ger klara anvisningar om den könsbestämda makt- och arbetsfördelningen i 1600-talets agrara hushåll. Kontraktet stipulerar en klar över-underordningsrelation: Gurun tillråds att inte förorsaka Oluf med någon olämpa, *trotsighet*, skällsord, *olydnad* eller annat som kan *skapa* oenighet dem emellan – m a o att inte sätta sig upp mot sin överordnade – på det att Oluf inte *oförskyllt* ska överfalla henne med hugg och slag.

Jag har vidare fäst mig vid vissa gemensamma nämnare i de båda skilsmässoförlikningsärendena:

1 båda kvinnorna har tidigare varit gifta och fött barn, blivit änkor och ingått nytt äktenskap

2 båda kvinnorna tycks ha varit relativt ekonomiskt välbärgade när de trädde in i det nya äktenskapet

3 båda kvinnorna anklagar sina män för misshandel och självsvåldigt nyttjande av deras egendom

4 de klagomål kvinnorna anför är inte skilsmässogrundande enligt gällande lagstiftning.

De frågor jag ställt mig är: Varför är de båda kvinnornas anklagelser mot sina män för misshandel och självsvåldigt nyttjande – i det ena fallet förskingring – av kvinnor-

nas egendom inte tillräcklig grund för skilsmässa? Vilken betydelse kan de båda kvinnornas fd änkestånd tänkas ha i sammanhanget?

Vi börjar med att titta lite närmare på punkterna 3 och 4. Äktenskapslagstiftningen behandlar tre anledningar till skilsmässa från ingånget äktenskap: 1 horeri, 2 förlöpnings/övergivande och 3 impotens.¹⁰ Daglig misshandel och/eller förskingring av arvegods eller annan kvinnan tillhörig egendom är alltså inte godtagbara skäl för skilsmässa. Hur ska vi förstå detta?

Som jag ser det finns det ett uppenbart samband mellan *legala skilsmässoskäl* och *fortplantning*. Endast under sådana omständigheter, då parterna i ett äktenskap inte förmår realisera äktenskapets primära bestämmelse – barnalstring – föreligger godtagbara skäl för äktenskapets upplösning. Horeri förefaller ha varit svårast att anföra som skäl, eftersom det var omgärdat med en rad undantagsbestämmelser. Om en av parterna drivit den andra till äktenskapsbrott därför att hon eller han varit tjuvaktig eller dylikt var det svårt att få skilsmässa. Om den ena parten begått hor med den andras vetskap men ändå hade samlag med den andra var det omöjligt.¹¹ Även förlöpnings/övergivande var omgärdat med diverse undantagsbestämmelser, men inte av samma omfattning som horeri. Impotens framstår som det undantagslöst godtagba-

ra skälet till äktenskapets upplösning. Det finns fog att påstå att kvinnornas liv – i flera bemärkelser – offrades på barnproduktionens altare.

Punkterna 1 och 2 ovan refererar till kvinnornas gemensamma bakgrund i änkeståndet. Anledningen till att jag fäst mig vid detta är att skilsmässorna på denna tid var ganska fåtaliga¹² och långt ifrån alla blev ett ärende för domkapitlet.¹³ Mot denna bakgrund är det intressant att i båda de fall Gaunt utförligt redovisar, är kvinnorna fd änkor och drivande i målen. Vilken betydelse kan deras tidigare änkestånd tänkas ha haft för deras agerande och eventuella framgångar?

Gurun, kvinnan i det första exemplet, ansöker kort efter förlikningskontraktets upprättande om skilsmässa. Som skäl anför hon att Oluf åter har pryglat henne – otillbörligen! Trots att Oluf vägrar gå med på skilsmässa och att de skäl Gurun företer domkapitlet inte är att betrakta som skilsmässogrundande, döms de till hemskillnad. Efter ett år kan skilsmässan fullföljas.¹⁴ Jag vill hävda att en avgörande förutsättning för Guruns fortsatta agerande, på tvärs mot såväl makens som lagens mening, var just det faktum att hon tidigare varit änka. Änkeståndet hade tillförsäkrat henne en någorlunda tryggad *materiell bas* och därmed ett ekonomiskt oberoende av den nye maken. Änkeståndet och det faktum att hon fött och fostrat flera barn i sitt/sina tidigare äktenskap kan dessutom bidra till förklaringen av domkapitlets agerande: hon hade utfört sin *samhälleliga plikt som kvinna*; kanske var hon därtill inte längre fertil.

Magdalenas vidare öden är inte bekanta, men mot bakgrund av att hennes make "bortgett och sålt hennes jordegods" och även "hennes silver och vad hennes barn tillkom", samt att maken endast ålades att "aldrig härefter antingen drucken eller fastande /.../ så tyrranisk och omild bete sig mot henne", kan man anta att hennes väg ut ur äktenskapet var stängd.

Vad jag har försökt visa är, att Gaunts avfärdande av den patriarkala dominansen saknar förankring i det empiriska material han stöder sig på. Det är en ideologisk utsa-

ga med ett klart syfte – att avliva "myten" om patriarkatet.

*"Men ändå kan man undra varför
dessa par inte använde preventivmedel"*

Nästa tema jag vill ta upp är vad Gaunt kallar "några moraliska problem sammanflätade med äktenskap och sexualitet."¹⁵ Ämnesrubriken är "Äkta och oäkta", vilket syftar på samlevnadsformen. De moraliska problemen gäller vad som konstituerar ett äktenskap samt sexualitet inom och utanför äktenskapet.

Gaunt framställer regleringen av de sexuella relationerna under medeltiden som en folkets angelägenhet. De procedurer som var förknippade med äktenskapets ingående var inte lagfästade och varierade följaktligen med olika lokala sedvänjor, vilket resulterade i en rik flora av äktenskapliga och äktenskapsliknande samlevnadsformer (frilloförhållanden, flergiften m m). Där emot fanns det utsagor om vad som gällde för ett rätt äktenskap, tex Gulatingslagens passus om brudköp.¹⁶ Utmärkande för dessa är, enligt Gaunt, att de ställer barnens status i centrum. Det förklarar han med att "äktenskap under äldre tider hade en primär funktion och det var barnalstring."¹⁷

Under senmedeltiden börjar den katolska kyrkan insistera på att äktenskapets ingående är en kyrklig angelägenhet. En motsättning mellan folkets seder och bruk – moral – och kyrkans moral växer fram men kulminerar först efter reformationen, då också genomgripande förändringar kommer till stånd. "Det ligger en ironi i att medan den katolska kyrkan med sina högtsyftande ideal under medeltiden inte i grunden kunde ändra lokala sedvänjor, den lutherska kyrkan med sin folkligare inställning under modern tid kraftigt kunde förändra traditionen."¹⁸

Nationalstatens framväxt och den protestantiska reformationen lade grunden för ett nära samarbete mellan stat och kyrka utifrån det gemensamma intresset av enhetlig ordning avseende landets sedliga förhållanden. Kungarna krävde förordningar

om sexualitet och familjebildning, vilka teologerna utformade och kyrkoherdarna sattes att genomdriva. Den nya kyrkoordningen förklarade äktenskapet vara av Gud instiftat, varför det borde bildas under gudsfruktan. Trolovningar (som tidigare skett medelst handräckning framför släkt och vänner, vilket konstituerat äktenskapet) skulle äga rum i prästens närvaro. Den äldre, profana formen för trolovning kallades "hemligt äktenskap".¹⁹ Kyrkobokföring infördes, där det framgick vem som gift sig med vem, vem som fött barn osv. Biskoparna kom att agera sedlighetspolis via de s k räfster. En lång period av sexuell repression hade inletts. Barn utanför äktenskapet blev ovanliga från mitten av 1600-talet och hundra år framåt i tiden. En skräck för könslivet växte sig allt starkare och sexualrädslan kopplades till ångest inför det kvinnliga symboliserat i häxan.²⁰ "Efter ett tag trängde den stränga moralen igenom hos allmogen – kanske sker ett genombrott omkring 1650. Men moralen är knappast djupt känd och kräver oupphörlig övervakning och påminnelser. Och visade sig lätt att sedermera bli kvitt."²¹

Från mitten av 1700-talet mildras den sexuella repressionen. "Från 1750 och framöver växte antalet barn födda utanför äktenskapet mycket fort och kraftigt. Man kan inte undgå att sätta detta samman med rokokons mera frisläppta syn på sexualitet speciellt innanför äktenskapet. I Sverige var det Bellmans och hovgracernas tidevarv."²²

"Hustrutukt", träsnitt av Barthel Beham ca 1530
(M Geisberg, nr 158).

Gaunt avslutar kapitlet med en betraktelse över de ogifta mödrarna och deras barn. "I socknarna behandlas de som avlat barn när de varit ogifta på ett speciellt nedrigt sätt. Det drabbade först och främst kvinnorna för *männen hade en vidunderlig förmåga att komma undan*."²³ (min kursivering) Han ger exempel på de straff kvinnorna utsattes för och ställer sig undrande frågan "varför dessa par inte använde preventivmedel."²⁴

Diskussion

Statens och kyrkans gemensamma offensiv på det sexualpolitiska området framställs av Gaunt i termer av en *moralisk konflikt* mellan folket och kyrkan/staten angående synen på vad som konstituerar ett äktenskap. En sedan århundraden tillbaka förhärskande och väl fungerande folklig moral ska ersättas med en av kyrkan och staten anbefalld ny och mycket sträng moral. Den nya moralen får bli konsekvenser för synen på sexualiteten och kvinnan – vilket i synnerhet drabbar ogifta barnaföderskor, som saknar mäns förmåga att komma undan den nya moralens repressalier mot otuktigt leverne. Kyrkan/staten får emellertid endast tillfälligt – sett ur historiskt perspektiv – moraliskt övertag. Vi får en period om ca 150 år av sexuell repression. Men – som Gaunt deklarerar i bokens förord – "mitt folk är inte kuvade av kyrkans stränga moral ty de kämpar tillbaka" och mot mitten av 1700-talet mildras den stränga moralen. Enligt Gaunts historieskrivning är denna förändring emellertid mindre ett resultat av folkets envetna kamp mot den nya moralen än ett resultat av rokokons mera frisläppta syn på sexualitet – speciellt innanför äktenskapet – i Bellmans och hovgracernas tidevarv. Framsynta jurister har också haft ett finger med i spelet.

En rad frågor anmäler sig. Jag väljer att ta upp två av dem: Hur ska vi förklara den "moraliska framstöt" som stat och kyrka iscensätter under 1500-talets sista årtionden och som når sin kulmen runt mitten av 1600-talet? Varför drabbas kvinnorna anorlunda än männen av den nya moralen?

(Jag utgår från att det inte kan förklaras av att de saknar mäns förmåga att komma undan!)

Jag tror att Heinsohn, Knieper och Steiger, vilka analyserat motsvarande historiska process i ett europeiskt perspektiv i boken *Människoproduktionens historia*, kan hjälpa oss en bit på vägen. De tar sin utgångspunkt i mänskosläktets fortplantningsbeteende och hävdar att fortplantning och uppfostran alltid byggt på en ekonomisk kalkyl.²⁵ De underbygger sin tes med en omfattande ekonomisk-historisk exposé över 2000 år av europeisk "fortplantningshistoria". Författarna visar att fortplantningsbetingelserna är historiskt variabla. Under perioder med familjebaserad ekonomi, då den enskilde är beroende av personlig eller gemensam ägd egendom som kan ärvas, garanteras fortplantningen av den *individuella kalkylen*. När betingelserna för en familjebaserad ekonomi hotas eller undergrävs och den enskilde finner sin existens underställd främmande tvång eller beroende av lönearbete, bryts sambandet mellan den individualekonomiska kalkylen och fortplantningen och ersätts med en *samhällsekonisk kalkyl* – en befolkningspolitik. Exempel på det senare är utvecklingen under senantiken, då slavlatifundierna undanträngde den familjebaserade ekonomin, vilket resulterade i en drastisk befolkningsminskning som framkallade befolkningspolitiska åtgärder. Samma sak inträffar enligt författarna under den senmedeltida agrarkrisen.

Från 1340 till 1450 minskar Europas befolkning med en tredjedel. Jean Bodin, framstående statstänkare, träder på 1500-talet in på den politiska scenen och lägger grunden för den tidiga merkantilismens befolkningslära. Han hävdar att staten, som uttryck för aristokratins intressen, måste tillskansa sig en omfattande suveränitet samt åläggas att sörja för en stabil människoproduktion för att garantera det framväxande merkantilistiska samhällets förmögenhetstillväxt. Den individualekonomiska fortplantningskalkylen måste brytas och ersättas med en statlig befolkningspolitik. Bodins teorier byggde på studier av det

romerska rikets undergång, vilka lett fram till övertygelsen om att "katastrofen" orsakades av människobrist.²⁶

Bodins teorier kom att få stort inflytande på tidens samhällspolitiska tänkande vilket bl a avspeglas i en tämligen enhetlig europeisk äktenskapslagstiftning.²⁷

Från omkring 1480 sker en omsvängning i Europas befolkningsutveckling. Kulmen nås i 1500- och 1600-talens "befolkningsexplosion", vilken framför allt tar sig uttryck i en påtaglig ökning av barnantalen. Författarnas tes är, att det stora antalet överlevande barn var ett direkt resultat av en begynnande förföljelse och bestraffning av prevention, aborter och hemliga barnamord i syfte att uppnå en maximal befolkningsstillväxt.

Låt oss återvända till vår svenska historia och diskutera huruvida Heinsohns m fl analys kan bidra till att besvara de frågor, som Gaunts framställning gav upphov till. Den första frågan gällde hur vi ska förklara statens och kyrkans "moraliska framstöt" från 1500-talets slut.

Om vi ser till det empiriska material Gaunt presenterar och bortser från de förklaringar han förser det med, kan vi hävda att Gaunt bidrar till att bekräfta den analys av den statliga befolkningspolitikens framväxt som presenteras i *Människoproduktionens historia*.

Förutsättningarna för ett effektivt samarbete mellan stat och kyrka på det befolkningspolitiska området uppkom först efter genomförandet av reformationen och konstituerandet av en statskyrka. Med Vasakungarna inleddes en statlig centraliseringspolitik, som med stöd av en nationell kyrkopolitik gjorde det möjligt att successivt överföra kontrollen av människoproduktionen från de enskilda hushållen till staten. Statens befolkningspolitiska intentioner framträder under slutet av 1500-talet bl a i form av krav på enhetlig ordning beträffande landets sedliga förhållanden. Kungarna utfärdar förordningar om sexualitet och familjebildning, utformade av teologerna och verkställda av kyrkoherdarna. Under 1600-talet blir kyrkobokföringen ett effektivt övervakningsinstrument. Den

konflikt som Gaunt skildrar i termer av ett motsatsförhållande mellan en sedan århundraden förhärskande folklig moral och en av kyrkan och staten anbefalld ny och strängare moral kan, mot bakgrund av Heinsohns m fl analys, tolkas som *framträdelseformen* för den djupare liggande konflikten mellan en individualekonomisk och en befolkningspolitiskt anpassad samhällsekonisk fortplantningskalkyl.

Denna förklaring är emellertid inte tillräcklig. Heinsohns m fl samhällsekoniska analys begränsas av de ramar som den kapitallogiska teorin ställer upp. Författarna blottlägger hittills dolda strukturer i människoproduktionens historia, men har undgått att upptäcka den patriarkala köns-maktstrukturen.

Carol Brown tar i sin forskning om frånskilda mödrar ("Mothers, Fathers and Children: From Private to Public Patriarchy") sin teoretiska utgångspunkt i Heidi Hartmanns patriarkatbegrepp²⁸ för att visa hur de patriarkala sociala relationerna successivt transformeras under övergången från feodalism till kapitalism. Hon skiljer mellan *privat* och *offentligt patriarkat*. Det privata patriarkatet definieras som de individuella relationerna mellan män och kvinnor inom familjen, där mannen har kontroll över hustrun, över hennes reproduktiva arbete och över hennes arbetsprodukt barnen. Det offentliga patriarkatet definieras som mäns kollektiva kontroll över samhällsekonin, politiken, religionen osv,

en kontroll som används för att upprätthålla mäns individuella och kollektiva makt i såväl familjen som samhället.²⁹

Browns tes är, att under övergången från feodalism till kapitalism sker en transformering av den patriarkala makten, genom att dess bas, från att ha utgjorts av den individuella mannens kontroll över den individuella kvinnan inom familjen överflyttas till industrin och staten och männens kollektiva kontroll över kvinnorna. Det privata patriarkatet transformeras till det offentliga patriarkatet.

Även om jag är kritisk till Browns ganska ytliga analys och luddiga begreppsapparat, anser jag att hennes ansats är fruktbar. Jag menar, att statens och kyrkans agerande i syfte att bryta ner den individualekonomiska fortplantningskalkylen till förmån för en samhällsekonisk fortplantningskalkyl, samtidigt kan ses som en maktkamp mellan ett privat och ett offentligt patriarkat och därmed som ett första steg i den av Brown beskrivna transformationsprocessen.

Så till frågan om varför kvinnorna drabbades annorlunda än männen av den nya moralen. Gaunts ideologiska avfärdande av patriarkatet gör, att hans framställning av "den moraliska konflikten" som en motsättning mellan folket (bönder och arbetare) och kyrkan/staten inte förmår – och inte är ägnad – att bidra med någon förklaring. Gaunt kan dock inte undgå att uppmärksamma att "de som avlat barn när de varit ogifta/behandlas/ på ett speciellt nedrigt sätt" och att det först och främst drabbade kvinnorna. Hans "förklaring" är att "männen hade en vidunderlig förmåga att komma undan."

Inte heller Heinsohn, Knieper och Steiger förser oss med en tillräcklig förklaring – av skäl som nämnts ovan – men bidrar med väsentlig kunskap. De visar bl a hur den kristna ideologin, med dess moral om icke-dödande liksom dess stränga bud om fortplantning inom det av Gud instiftade äktenskapet, genom att upphöjas till statsreligion kom att legitimera den bestraffning av prevention, aborter och hemliga barnamord, som bl a verkställdes genom häxbränning. Genom att likställa varje sätt att

"Äktenskapsbrytarna (E Fuchs: Kvinnan i karikatyren, fig 43).

förhindra barnavlande eller födelse med dråp, fick kyrkan ett effektivt medel i sin hand för att fränhända kvinnorna de från generation till generation överförda preventions- och fosterfördrivningskunskaperna och hänvisa dem till det enda återstående och ofta med dödsstraff belagda barnadråpet.

Gaunts fråga, varför de par som hade sexuellt umgänge utan att vara gifta inte använde preventivmedel, får här ett svar. Naturligtvis är det en överdrift att hävda, att kyrkan lyckades med att fullständigt utrota den preventiva kunskapen. Men genom att blotta misstanken om att preventiva medel tillhandahölls eller nyttjades kunde leda till anmälningar från grannar eller barnmorskor, var rädslan för att bli ertappad förmodligen tillräcklig för att avstå från att använda sig av preventiva medel. Jordegummorna ersattes under 1700-talet av statligt utbildade barnmorskor, vilka förpliktades att så snart misstanke om brott mot gällande lagar och förordningar på det sexuella området förelåg, rapportera misstänkta kvinnor till överordnad myndighet. Björnfot/Sjöbergs uppsats "Ensamma med skammen",³⁰ vilken bl a bygger på protokoll förda vid polisförhör med ensamstående kvinnor misstänkta för barnamord, visar att ett av huvudvittnena ofta var den i trakten tjänstgörande barnmorskan.

Ett väsentligt inslag i den befolkningspolitiska strategin var alltså att vidta åtgärder för att komma till rätta med prevention, aborter och barnamord. Heinsohn m fl skriver, att "i princip /kunde/ varje kvinna misstänkas för att manipulera sitt frukt-samhets- och nedkomstbeteende"³¹ – om inte på egen hand så med hjälp av dåtidens expertis på området; jordegummorna. Det ligger då nära till hands att förklara den sexuella repression, som specifikt drabbade kvinnan, med hänvisning till hennes biologiska förmåga att frambringa nytt liv. Men det är ingen förklaring. Först när den biologiska produktionen infogas i en patriarkal social struktur, varigenom kvinnans biologiska förmåga tillskrivs en socialt bestämd innebörd, kan vi förklara det specifika kvinnoförtrycket.

Björnfot/Sjöbergs studie av misstänkta barnamörderskor i Västernorrland 1861–90 får belysa det ovan sagda. Några citat ur uppsatsen:

För barnamord eller fosters läggande å lönn dömdes man som synes om *man var kvinna* och ogift eller om man fött barn genom "olovlig beblandelse". När man försöker finna orsakerna till att detta brott så envist höll sig kvar, inställer sig naturligt frågan vilka alternativ till denna drastiska åtgärd som stod den ogifta kvinnan till buds.³²

Jonas Frykman hävdar att en kvinna, oftast piga, som fött ett sk oäkta barn därmed av samhället ikladdes rollen som *hora*, /.../. För att försörja sig och sitt barn fick hon ta tillfällighetsarbeten och vandra från gård till gård och från by till by. Ofta blev hon dessutom beroende av fattigvården i socknarna. Hon ansågs också draskam över familjen. De människor som hon tidigare umgåtts med vände henne ryggen /.../.³³

I domstolen dvs tingen dömde en *härads hövding* med ett *tio tal* i häradet bofasta bönder. *Den åtalade kvinnan fick försvara sig själv*.³⁴

Rätten var överhuvudtaget inte intresserad av vem barnets fader var.³⁵ (mina kursiveringar)

De ogifta barnamörderskornas sociala situation visar, hur den biologiska produktionen infogas i den patriarkala sociala strukturen på ett sådant sätt, att kvinnan tillskrivs det odelade sociala ansvaret för den gemensamma sexuella handling, som resulterar i ett utomäktenskapligt barn. Med detta ansvar följer ett socialt straff, som kan liknas vid en katastrof. Om kvinnan, för att säkra sin fortsatta existens undandrar sig "sitt ansvar" genom att ta barnet av daga, träder det offentliga patriarkatets representanter in och utkräver ansvaret retroaktivt. Alltmedan mannen går fri. Mäns "vidunderliga förmåga att komma undan" ett oönskat faderskap förklaras m o av den patriarkala sexuallagstiftning, vilken garanterar mannen full ansvarsfrihet.

Avslutning

David Gaunts familjelivshistoria har genomgående fått mycket positiva omdömen och rönt uppmärksamhet för avslöjandet av

ättesamhället som en myt. Jag har med min artikel velat visa, hur Gaunt även avfärdar patriarkatet genom att försöka göra det till en myt.

Jag hävdar, att såväl bokens uppläggning som urval, presentation och tolkning av det empiriska materialet har det outtalande syftet att avslöja "myten" om patriarkatet. Jag utvecklar detta påstående i en presentation och diskussion av Gaunts framställning av några i boken centrala temata. Diskussionen tar sin utgångspunkt i existensen av en patriarkal könsmaktstruktur. Genom att jämföra Gaunts tolkningar av könsens sociala relationer med det empiriska material han presenterar, vill jag visa, att hans avfärdande av den patriarkala könsmaktstrukturen är en ideologisk utsaga, som saknar materiell förankring.

LITTERATUR

- Björnfot Britta/Sjöberg Marja, "Ensamma med skammen. Barnamörderskor i Västernorrlands län 1861-1890" i *Historisk tidskrift* 1980:3.
- Brown Carol, "Mothers, Fathers and Children: From Private to Public Patriarchy" i *Women and Revolution*, 1981.
- Gaunt David, *Familjeliv i Norden*, Malmö 1983.
- Heinsohn Gunnar m fl, *Människoproduktionens historia*, Lund 1983.
- Lagercrantz Olov, *Från helvetet till paradiset*, Stockholm 1966.
- Qvist Gunnar, *Konsten att blifva en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser*, Helsingborg 1978.

Gunilla Övergaard

NOTER

- 1 Gaunt, 1983, s 8.
- 2 Gaunt, a a s 9.
- 3 Gaunt, a a s 186-188.
- 4 Gaunt, a a s 9.
- 5 Gaunt, a a s 8.
- 6 Gaunt, a a s 46.
- 7 Gaunt, a a s 46.
- 8 Gaunt, a a s 47.
- 9 Gaunt, a a s 47-48.
- 10 Gaunt, a a s 44.
- 11 Gaunt, a a s 44.
- 12 Gaunt, a a s 44.
- 13 Gaunt, a a s 49.
- 14 Gaunt, a a s 46-47.
- 15 Gaunt, a a s 60.
- 16 Gaunt, a a s 60-61.
- 17 Gaunt, a a s 63.
- 18 Gaunt, a a s 62-63.
- 19 Gaunt, a a s 62.
- 20 Gaunt, a a s 72.
- 21 Gaunt, a a s 73.
- 22 Gaunt, a a s 78.
- 23 Gaunt, a a s 77.
- 24 Gaunt, a a s 79.
- 25 Heinsohn m fl, 1982, s 9.
- 26 Heinsohn m fl, a a s 49.
- 27 Heinsohn m fl, a a s 54.
- 28 Hartmann, 1981, s 14.
- 29 Brown, 1981, s 240.
- 30 Björnfot/Sjöberg, 1980, "Ensamma med skammen. Barnamörderskor i Västernorrlands län 1861-1890".
- 31 Heinsohn, m fl a a s 52.
- 32 Björnfot/Sjöberg, a a s 323.
- 33 Björnfot/Sjöberg, a a s 323.
- 34 Björnfot/Sjöberg, a a s 326.
- 35 Björnfot/Sjöberg, a a s 330.